

НАУКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ: ВИТОКИ, ВІХИ, ІСТОРІОГРАФІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ШЛЯХИ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ

КУРКО Микола Нестерович - доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, проректор Міжрегіональної академії управління персоналом, генеральний директор Президентського університету

БІЛЕНЧУК Петро Дмитрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЯРМОЛЮК Анастасія Андріївна - керівник науково-дослідного центру системних досліджень Інтелектуального форуму «Єдина Європа»

В статті освещаются история становления науки полицейского права, трактование ее современной сущности светиллами украинской, европейской и мировой науки, а также пути приоритетного развития, которые особенно важны в период реформирования милиции и трансформации ее в Национальную полицию Украины.

Ключові слова: історичні витоки формування науки поліцейського права, структура та функції науки поліцейського права, відродження науки поліцейського права.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми

Фундаментальні наукові дослідження історії, теорії і методології поліцейського права в Україні здійснили такі відомі вчені, як: О.Я. Антонович (1887 р.), Н.Х. Бунге (1869-1877 р.р.), І.Т. Тарасов (1874 р.), Н.М. Цитович (1896 р., 1907 р.), які працювали в Університеті Святого Володимира. В новітні часи системний аналіз поліцейського права здійснили провідні вчені вищих навчальних закладів і наукових установ України, такі як: П.П. Михайленко (1963-2008 р.р.), О.О. Поліщук, Г.І. Прокопенко (1995 р.), В.М. Чисніков (1997-2014 р.р.), Ю.С. Шемшученко, Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко (2003 р.), В.Д. Гвоздецький (2007 р.), І.С. Гриценко і В.А. Короткий (2010 р.), І.В. Кріцак (2011 р.), О.М. Бандурка, О.А. Греченко, О.М. Ярмиш (2012 р.) та інші. Однак особливо актуальним розвиток науки поліцейського права є в часи рефор-

мування міліції та перетворення її в Національну поліцію України.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності реального відродження науки поліцейського права та визнання поліцейського права самостійною галуззю українського права, що надзвичайно важливо реалізувати в період формування та становлення повноцінних громадянського суспільства та правової держави, який триває сьогодні в Україні [8, с. 15].

Завданням статті є висвітлення історичного погляду на науку поліцейського права, аналіз її сучасного стану та визначення можливостей її еволюції.

Виклад основного матеріалу дослідження

Історичні витоки формування науки поліцейського права, його засобів, методів і технологій пізнання сутності державотворчих процесів слід шукати в працях, які були написані ще до появи ідей Просвітництва, оскільки вони докорінно змінили як українську, європейську, так і світову юриспруденцію. У ті далекі прадавні часи в юридичному лексиконі для визначення забезпечення «доброго порядку», «справедливого судочинства» в суспільстві і державі почали використовувати словосполучення «влада поліції». Очевидно, що сам термін «поліція» походить від грецького слова «поліс» (місто-держави). Отже, сутність поняття поліція у давніх гре-

ків означало ефективне управління суспільством, управління містом, управління державою, як, до речі, і саму державу. У такому первісному широкому, початковому значенні термін «*politia*» від лат., і грец. *politeia* – означав державний устрій (державна) і використовувався також і у Середні віки як політичний режим, який характеризується світоглядними правовими засобами, методами управління містом, суспільством і державою. Наприкінці Середньовіччя сутність значення цього слова дещо звузилася: ним стали позначати особливу гілку державно-адміністративної влади [28, с. 2]. Слід зазначити, що у наукових працях з проблем управління країною того часу аналізувалися, на думку І.С. Гриценка і В.А. Короткого, передусім питання підвищення ефективності управління містом, суспільством, державою з метою посилення і розширення державної влади, оптимізації збирання різних видів податків, підтримки на належному рівні господарства і загального добробуту людей [23, с. 2]. Головним призначенням поліцейської державної діяльності (управління державою) на той час вважалося забезпечення «щастя громадян», їхньої безпеки та добробуту [16, с. 6]. Водночас, під сутністю і змістом поліцейської влади розумілося як важливий державницький інструмент здійснення турботи держави про добробут людини і суспільства. Відповідно з сутнісною характеристикою самого терміну «поліція» ототожнювалися поняття «внутрішнє управління» і майже всі суспільні процеси, які були пов'язані з внутрішнім державотворчим керівництвом, за винятком управління фінансами, яке виокремлювалося як напрям науки ще раніше (більш детально це висвітлено в праці Вільяма Петті (1623-1687 р.р.) «Трактат про податки і збори» (1662 р.) [21, 22]). Очевидно, що тому й наука управління дістала назву поліцейської науки, яка являла собою консолідовану комбінацію системного опису управлінських справ, заходів і опублікованих у зв'язку з цим наказів, інструкцій та практичних порад і рекомендацій з управління адміністративними діями [2, с. 7; 25].

Аналіз наукових досліджень А.Я. Антоновича [3], Н. Деламаара [15], Л. Соммера [26] дозволяють зробити ґрунтовний висновок

про те, що початок науки поліцейського права (згодом назва була змінена – адміністративного права) поклала камералістика (від нім. терміну «*Kameralien*» – «наука державного управління») – наука про фінанси, економіку, господарство, управління. Водночас слід зауважити, що фактично обрії і витоки «старої камералістики» сягають ще у XVI ст. [5, с. 14]

Слід зазначити, подальший розвиток камералістики супроводжувався відособленням окремих наукових галузей і дисциплін, що раніше входили до її складу. Найважливішим стало виокремлення з камералістики науки поліцейського права.

Відомо, що головними представниками поліцейської науки XVIII – початку XIX ст. були І. Юсті (1717-1771 р.р.), У. Пюттер (1725-1807 р.р.), Й. фон Зонненфельс (1732-1817 р.р.) та Г. фон Берг (1765-1843 р.р.) [23, с. 4].

Вище викладене дозволяє стверджувати, що поліцейське право – це навчальна юридична дисципліна, це галузь права, правнична наука і сфера практичної діяльності поліції. Як відомо, дана галузь наукових правових знань реально сформувалася в другій половині XVIII ст. у Пруссії, а потім поширилася і в інших країнах Європи. Безпосереднім предметом науки поліцейського права на той час було внутрішнє управління – управління містом, суспільством, державою. Водночас щодо сутності змісту, засобів і методів науки поліцейського права в той час існували різні думки, позиції і міркування. Зокрема, деякі німецькі юристи називали її «наукою поліції» (Р. фон Моль), французькі юристи (Н. Деламар, Ж. Пеше, Ж. Імберт) – «адміністративним правом», російські вчені (І.Ю. Андрієвський) – «поліцейським правом», а німецький дослідник (Л. Штейн) дав їй назву «наука внутрішнього управління» [30, с. 638].

Цікаво, що Н. Деламар у своєму дослідженні «Трактат про поліцію» у (1722 році) відніс до предмету поліцейського права, окрім суспільних відносин у сфері охорони здоров'я, громадського порядку, торгівлі, дорожнього господарства, ще й суспільні відносини у релігійній сфері [15].

Відомо, що на межі XIX – XX ст. структура поліцейського права була достатньо

сформованою галуззю юриспруденції і мала такі складові: 1) поняття, сутність і зміст науки поліцейського права, джерела чинного поліцейського законодавства, заходи поліцейського примусу; 2) поліція безпеки (запобігання і протидія злочинам та їх припинення, заходи нагляду за пресою, запобігання і протидія небезпеці, що не залежала від людини, та її припинення тощо); 3) поліція добробуту (освіта, заходи забезпечення матеріального добробуту, заходи сприяння розвитку сільського господарства, торгівлі та промисловості).

У середині XIX ст. – на початку XX ст. функції поліцейського права полягали в забезпеченні безпеки людини, суспільства, громадського порядку, боротьби з правопорушеннями [23, с. 8]. Зокрема, Г. Берг у «Довіднику німецького поліцейського права» здійснив обмеження поліцейської діяльності відповідно до принципу правової держави та звів поняття поліції до рівня забезпечення безпеки [4]. Подібний підхід до визначення сутності поліцейського права втілювався і в законотворчій діяльності деяких європейських держав [1, с. 275-356].

Таке розуміння сутності функцій і завдань діяльності поліції залишилося практично незмінним донині [7, с. 38]. І сьогодні поліція забезпечує державну діяльність, спрямовану на захист безпеки суспільства загалом і кожного громадянина окремо від загроз, ризиків, небезпек, які загрожують спокою і громадському правому порядку, людині, суспільству, державі.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що розвиток правосуддя, судочинства, правопорядку і криміналістичної думки теж безпосередньо пов'язаний зі здобутками науки поліцейського права, оскільки і донині в деяких країнах світу (США, Великій Британії) кримінальне судочинство та криміналістику інколи ототожнюють, на думку В.Я. Колдіна, з поліцейською технікою [18, с. 17]. Зокрема, американський криміналіст Р.М. Перкінс взагалі вважає, що кримінальне судочинство і криміналістика походять від системи поліцейської науки, яка представляє собою системний конгломерат відомостей з наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики і

впорядкованих нормативних правил професійної діяльності поліцейського [20, с. 15-16].

І.Т. Тарасов, у зв'язку з цим, пропонував науково визначити правовідносини, які виникають із спільної поліцейської діяльності урядових і громадських органів, а після цього звузити межі поліцейського права згідно з новою структурою правознавства. Саму ж поліцію він розглядав у вузькому значенні – як діяльність, що забезпечує публічну і приватну безпеку [27, с. 16].

Аналогічної позиції дотримувався і М.М. Цитович, який вважав, що тогочасне поліцейське право з усіх галузей державного управління (у широкому розумінні) має справу лише з внутрішнім управлінням, яке має основним завданням захист осіб, майна і громадського порядку від різноманітних криміногенних загроз, ризиків і небезпек [29, с. 3]. Цілком зрозуміло, що як тоді, так і особливо сьогодні забезпечити безпеку людини, суспільства і держави без використання консолідованих знань криміналістики, спеціальних засобів і методів криміналістичної, поліцейської, детективної, розшукової, оперативної і спеціальної техніки фактично вже обійтись просто неможливо [6, с. 13].

Тому очевидним є той факт, що виникнення, розвиток, формування знань, навиків і умінь у галузі кримінального судочинства і криміналістики безпосередньо сприяла багатоманітна законодавча і аналітична дослідницька база науки поліцейського права. Наукові дослідження у сфері поліцейського права, які були здійснені О.Я. Антоновичем (1887 р.), Н.Х. Бунге (1869 – 1877 р.р.) [23], І.Т. Тарасовим (1874 р.), Н.М. Цитовичем (1896 р., 1907 р.) [24], фактично заклали надійний фундамент не тільки для науки поліцейського права, але і для розвитку криміналістичної думки у Київському університеті, що безпосередньо і привело з часом до формування теоретичних і методологічних основ науки криміналістики, розробки і систематизації засобів пізнання, доказування та розслідування, що в реальності сприяло понад сорок років тому відкриттю на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка кафедри криміналістики [17, с. 23-30].

Висновки та перспективи подальших досліджень

1) базуючись на дослідженнях професора Університету Св. Володимира Афіногена Антоновича, який вважав, що, по-перше, в трактаті Н. Деламара [15] зроблена перша спроба виділити в самостійну науку поліцейське право і, по-друге, «в этом смысле Н. Деламар должен быть назван основателем науки полиции» [3, с. 14];

2) початок науки поліцейського (згодом – адміністративного) права покладає камералістика (від нім. терміна «Kameralien» – «наука державного управління»), – наука про фінанси, економіку, господарство, управління;

3) у середині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. функції поліцейського права полягали в забезпеченні безпеки людини, суспільства, громадського порядку, боротьби з правопорушеннями. Таке розуміння функцій поліції залишилося практично незмінним донині в багатьох країнах світу;

4) наука поліцейського права в Україні розвивалася майже винятково в стінах університетів: Львівського (заснований у 1661 р.), Харківського (1805 р.), Університету Святого Володимира в Києві (1834 р.), Новоросійського в Одесі (1865 р.), Чернівецького (1875 р.);

5) першим очільником кафедри поліцейських та кримінальних законів і першим вченим криміналістом в Україні став Ігнатій Данилович, який одночасно став також і першим деканом юридичного факультету Університету Святого Володимира, створеного у Києві в 1835 році;

6) засоби пізнання та доказування, які розроблені в науці поліцейського права вченими Університету Святого Володимира та іншими науковцями українських вищих навчальних закладів та правничих наукових установ, доцільно вивчати і всебічно використовувати в навчальному процесі, освітній та науковій діяльності і у сфері конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства [9, с. 503; 11, с. 5-7].

Вважаємо, що необхідно в Україні активно відроджувати науку поліцейського права та визнати поліцейське право самостійною галуззю українського права. Потрібно за-

стосувати європейський та світовий досвід, оскільки поліцейське право в країнах Європи вважається однією з найважливіших галузей публічного права, яке досліджується на одному рівні з конституційним, адміністративним, цивільним правом. Але не потрібно забувати й про національні цінності, звичаї та традиції [13, с. 42]. Особливо цікавим є світоглядне бачення науки поліцейського права А. Антоновичем. Він розглядав її як науку, що має чіткі національні риси, яка повинна вивчати «ті правові підстави для діяльності держави, скерованої до створення народного добробуту, які вкорінені в національних особливостях даного народу і являють собою умови його національного розвитку... Подібно до того як поза індивідуальним немає загальнолюдського розвитку, так і поза національним розвитком не може бути спільного розвитку людства. Тільки набравши національних рис, наука поліцейського права слугує інтересам загальнолюдської культури» [3, с. 74].

Вважаємо, що відродження науки поліцейського права надзвичайно важливо здійснювати саме в період формування та становлення справжніх стандартів громадянського суспільства та правової держави, який триває сьогодні в нашій країні [12, с. 440]. Зокрема, К.С. Бельський абсолютно чітко визначив, що поліція та поліцейське право є обов'язковими елементами, без яких неможливе існування правової держави. «Слід пам'ятати, – зазначає К.С. Бельський, – що правова держава розвивається разом із формуванням громадянського суспільства та є фактором удосконалення цього суспільства, забезпечуючи його безпеку. Громадянське суспільство – це суспільство, яке завершує своє формування у межах правової держави з її ідеями пріоритету права, єдності права та закону, верховенства закону і достатньо сильного, кваліфікованого та підпорядкованого закону поліцейського апарату» [14, с. 123]. Ця думка також висловлювалась ще у працях Отто Майєра наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Видатний німецький вчений вказував, що формування правової держави викликає суттєві зміни у діяльності поліції, яка не може застосовувати свої примусові заходи без законодавчого підґрунтя, зосеред-

женого у нормах поліцейського права [19, с. 206]. Потрібно зазначити, що тисячолітні результати досліджень у галузі науки поліцейського права особливо важливі сьогодні у зв'язку з підготовкою Верховною Радою України проекту Закону України «Про Національну поліцію». Це надзвичайно актуально сьогодні, оскільки ще А. Антонович у «Курсі державного благоустрою (поліцейського права)» виклав цілісну доктрину «суспільної підпорядкованості закону» [3, с. 74]. Цікавими для нас сьогодні є і погляди І. Юсті, який, розглядаючи проблеми діяльності держави, спрямованої на забезпечення громадянського добробуту, мав на увазі не тільки адміністративні установи, а й законодавство. Він вважав, що закони повинні відповідати моделі управління та змінюватися у зв'язку зі зміною швидкоплинного життя. Причому І. Юсті справедливо акцентував увагу, що поліція та юстиція є двома частинами одного цілого, а їх існування та розвиток повинні бути забезпечені однаковими органами. Крім того, І. Юсті також вважав, що поліцейські закони повинні чітко узгоджуватися з фінансовими [16, с. 6]. Очевидно, що це питання також є надзвичайно актуальним на сьогодні при розробці законодавчого забезпечення діяльності поліції. В подальших дослідженнях ми більш детально розглянемо пріоритетні напрями використання результатів наукових положень поліцейського права в освітній, науковій і практичній діяльності [10, с. 15] Нової поліції України, а також розглянемо концептуальні засади формування сучасного законодавчого забезпечення діяльності поліції, його сутності, змісту, структури тощо.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права. – М., 1994. – с. 275-356.
2. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Т.5: Поліцейське та адміністративне право / Упорядники: Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов, І.Б. Усенко; відп. редактори Ю.І. Римаренко, В.Б. Авер'янов. – К. 2003. – с. 7.
3. Антонович А.Я. Курс государственного благоустройства (полицейского права). – К., 1890. – с. 74.
4. Berg G.H. Handbuch des Deutschen Polizeirechts. 7 Teile / G.H. Berg. – Hannover, 1799-1809.
5. Біленчук П.Д. Наука поліцейського права в українському державотворенні / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 7 (1024). – с. 14.
6. Біленчук П.Д. Оперативно-розшукове забезпечення судочинства / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 4 (1021). – с. 13.
7. Біленчук П.Д. Трансформація функцій поліцейських структур країн світу і України: традиційні підходи та сучасний погляд. Навч. посіб. / П.Д. Біленчук, О.В. Волошенюк, І.В. Кріцак, Я.Л. Педик, О.О. Шульга. / За ред. П.Д. Біленчука. – К.: КИЙ, 2011. – 82 с.
8. Біленчук П.Д. Поліцейська наука і криміналістика в третьому тисячолітті: системний аналіз / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 13 (1030). – с. 14.
9. Біленчук П.Д. Підготовка юристів нової генерації у XXI столітті: світовий досвід та реалії українського класичного університету / П.Д. Біленчук // Криміналістика: підручник. – К.: Вид. дім «Дакор», 2014. – с. 503-516.
10. Біленчук П.Д. Як осучаснити українську правову реальність? Модернізація вітчизняної правничої освіти, науки і практики в світлі Угоди про асоціацію з ЄС: правові, управлінські та безпекові основи / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Юридичний вісник України, 2015. – № 15 (1032). – с. 15.
11. Біленчук П.Д. Концептуальні засади забезпечення органів кримінального судочинства новітніми засобами пізнання / П.Д. Біленчук // Віче. – 2013. – № 12. – с. 5-7.
12. Біленчук П.Д., Ярмолюк А.А. Криміналістичне забезпечення безпеки людини, суспільства, держави: історія, теорія, практика / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КДАВТ, 2015. – с. 440.
13. Біленчук П.Д., Ярмолюк А.А. Стратегія розвитку науки криміналістики у третьому

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюються історія становлення науки поліцейського права, розуміння її сучасної сутності світилами української, європейської та світової науки, а також шляхи пріоритетного розвитку, які є особливо важливими в період реформування міліції та перетворення її в Національну поліцію України.

SUMMARY

This article highlights the history of a formation of police law science, understanding of its modern essence by the leaders of Ukrainian, European and World science; and the ways of priority development which are particularly important at a period of the police reformation and its transformation into the Ukrainian National Policy.

му тисячолітті / П.Д. Біленчук, А.А. Ярмолюк // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О.Л., Антонюк П.Є., Свобода Є.Ю.; Київ. ННПФЕКП НАВС. – К.: Навчально-науковий інститут підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, 2015. – с. 42.

14. Бельский К.С. Полицейское право: лекцион. курс / К.С. Бельский; под ред. А.В. Куракина. – М.: Дело и Сервис, 2004. – 816 с.

15. Delamare N. Traite la Police, Paris, 1722.

16. Justi I.H.G. von. Die Grundidee zu der Macht und Gluckseligkeit der Staaten oder ausführliche Vorstellung der gesamten Polizei – Wissenschaft. Gottinger, 1782. Bd.1. s. 6.

17. Котюк І.І. Розвиток школи криміналістики в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка // Наукові правничі школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Матеріали між. нар. наук. конф. (Київ, 12 жовтня 2005 рік). – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – с. 23-30.

18. Криминалистика: информационные технологии доказывания. Учебник для вузов / Под ред. В.Я. Колдина – М.: Зерцало – М, 2007. – с. 17.

19. Mayer O. Deutsches Verwaltungsrecht. – Verlag von Duncker & Humbold. – Berlin, 1924. – 382 s.

20. Perkins R.M. Elements of Polis Science Chikago. 1942. p. 15-16.

21. Петти В. Трактат о налогах и сборах. Классика экономической мысли. Соч. М., 2000.

22. Петти В. Экономические и статистические работы. М., 1940.

23. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира. у 2 кн. – кн.1 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка. – К.: Либідь, 2010. – 440 с.

24. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету). Кн. 2 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка – К.: Либідь, 2010 – 464 с.

25. Российское полицейское (административное) право: Конец XIX – начало XX века: Хрестоматия / сост. и вступ. ст. Ю.Н. Старилова, Воронеж, 1999.

26. Sommer L. Die Ostrreichischen Kameralisten (in dogmengeshichtlicher Darstellung). Bd. II. Wien, 1925.

27. Тарасов И.Т. Лекции по полицейскому (административному) праву. – М., 1908. – с. 16.

28. Філософія та енциклопедія права кн. 1 с. LVIII 22: у 2 кн. – Кн. 1 / уклад. І.С. Гриценко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Гриценка – К.: Либідь, 2010. – с. II.

29. Цытович Н.М. Курс лекций по полицейскому праву. – К., 1907. – с. 3.

30. Ярмиш О.Н. Поліцейське право / О.Н. Ярмиш, Ю.А. Холод // Юридична енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2002. – Т. 4. – с. 638.